

नवी राष्ट्रीय शिक्षण नीति 2020 अनुसंधाने श्रीरवीन्द्रनाथ टागोरना साहित्यमांथी प्रगट थती केणवणी

विजयसिंह आर्ष, चौहाण, डो. अ. जे. लरवास

शिक्षणशास्त्र विभाग
गुजरात युनिवर्सिटी
अमदावाड
अमदावाड

प्रोफेसर
शिक्षणशास्त्र विभाग
गुजरात युनिवर्सिटी

सारांश

श्री टागोर बहुमुष्ठी प्रतिभा धरावता हता. तेमणे साहित्य, कला, संगीत, केणवणी अने राजकीय क्षेत्रे पण महत्वनुं प्रदान कर्युं छे. तेमनुं आगवुं अने अलग व्यक्तित्व हतुं. भारतीय ऋषि परंपरानुं आर्षदर्शन अने कवियोंनुं कान्तदर्शन तेमना जिवन दर्शनमां समन्वित हतां. तेमना जिवनकार्यमां भारतीय संस्कृतिनो लय हतो. तेओ अद्वैतवादी अने ईश्वरनी सत्तानो स्वीकार करता भारतीय दर्शन प्रणाली प्रमाणे जिवन जिववानुं पसंद करी जिवन दरमियान भारतीय संस्कृतिना उत्तम तत्वोने आत्मसात कर्या शाणानी जड शिक्षण प्रणालीने संवेदनहिन शिक्षको केडभाना जेवी शाणओये बाणकना व्यक्तित्वने कयडवामां महत्वनो भाग लजव्यो छे तेम ते मानता, तेमने नैसर्गिक जन्मजात अंतर्गत शक्तिओनो विकास ने केणवणीना ध्येय तरीके स्वीकार्युं जे नवी राष्ट्रीय शिक्षणनीति 2020 मां जेयुं के भारतीय ज्ञान परंपराने स्वीकारे छे अने विद्यार्थीना विकासने महत्त्व आपे छे जे मूणमां तो ऋषि परंपरा ज रहेली छे.

यावीरूप शब्दो: नवी राष्ट्रीय शिक्षणनीति, साहित्य, केणवणी

प्रस्तावना

श्री रवीन्द्रनाथ टागोरनुं शिक्षण दर्शन अने परंपरागत शिक्षण प्रणाली सामेना आकाशमांथी प्रगट थयेलुं छे. बाणपणमां थयेला के अनुभववायेला शाण जिवनना भरबा अनुभवये तेमनामां अेक नवीन शिक्षण दर्शनने जन्म आप्यो, तेओ मानता के शाणओ जेल जेवी अने जिवननो अवाज अने सुंदरता गुमावी बेठेली होस्पेटलो जेवी छे आवा आक्रोशो मांथी तेमनुं शिक्षण तत्वज्ञान उद्भव्युं छे. श्री टागोरना शिक्षण तत्वज्ञानमां व्यक्तित्वनुं स्वातंत्र्यये महत्वनुं अंग छे तेमना मते तृष्णा अने पूर्वग्रहो मांथी मुक्ति अे शिक्षणनुं लक्ष होय. व्यक्तित्वनी सर्जनशीलता, कलाओ, चित्रकला, संगीत के हस्तोद्योगो द्वारा प्रगटे. टागोर केणवणीनो व्यापक अर्थ करे छे. टागोरना मंतव्य अनुसार "उच्य शिक्षण मात्र माहितीप्रद होतुं नथी परंतु आपणा जिवनने समग्र अस्तित्व साथे संवादिता पूर्ण बनावे छे. सायुं शिक्षण अे व्यापक अने उपयारात्मक के सुधारालक्षी होय छे, जे व्यक्तित्वमां रहेला सारा अने उमदा तत्वोने बहार लावे छे सायुं शिक्षण व्यक्तित्वने दीप्तिमंत अने आत्मसाक्षात्कारनी अनुभूति करावे छे". NEP 2020 मुजब शिक्षणथी यारित्र निर्माण थाय, विद्यार्थीओमां नैतिकता, तार्किकता, कटुणा अने संवेदनशीलता विकसित थाय अने ते साथे साथे रोजगार माटे पण सक्षम बने.

<https://www.gapbhasha.org/>

केलवणीनी नी संकल्पना

श्रीटागोरना मंतव्य अनुसार शिक्षण गतिशील, ज्वंत अने ज्वनलक्षी होय, सायुं शिक्षण संयित लाभप्रद ज्ञानना प्रत्येक अंगनो उपयोग करवामां, तेनुं वास्तविक स्वरूप जाणवामां अने ज्वनमां ज्वन माटेनुं साया आश्रय स्थाननुं निर्माण करवानुं छे.

"केलवणी अेटले सत्यतानी सनातन भोज सत्यनी अभिव्यक्ति अने सत्यनी स्वीकृति"

"Education means enabling the mind to find out ultimate truth making truth is oven and giving expression to it."

"शिक्षणो अर्थ छे मनने अंतिम सत्य शोधवा माटे सक्षम बनावजुं सत्यने पोतानुं बनावजुं अने तेनी अभिव्यक्ति करवी."

आम, केलवणी अेटले....

-मात्र माहिती नहीं अस्तित्व साथे ज्वननी संवादिता अने लयबद्धता

-व्यक्तिमां रहेला उत्तमांशोनो आविष्कार करी आत्मसाक्षात्कारनी अनुभूति

-व्यक्तिनी सहज निरामय मानसिक के लौतिक अभिव्यक्ति

-ते सुधारणा लक्षी छे, जे व्यक्तिने आलोकित करी दिप्तीमंत बनावे छे प्रकाशने पंथे प्रयाण करवा प्रेरे छे

गतिशीलता, ज्वंतता अने ज्वनलक्षिता

-संयित अने उपयुक्त ज्ञान अंगेनी जाणकारी तेना स्वरूप विशेनी माहिती अने तेना द्वारा ज्वनना रक्षण कवयनुं

निर्माण

-शाश्वत सत्यनी भोज सत्यनी निर्भिक अभिव्यक्ति अने सत्यनी स्वीकृति

NEP 2020 ना मते "शिक्षणथी यारित्र निर्माण थजुं जोधये विद्यार्थीओमां नैतिकता तार्किकता कटुणा अने संवेदनशीलता विकसित थवी जोधये अने तेनी साथे-साथे रोजगार माटे पण सक्षम बनाववा"

केलवणी ना सिद्धांतो

श्री टागोरना मते विद्यार्थीओने भारतीय विचारधारा अने सांस्कृतिक तत्वोनुं ज्ञान आपवुं, बाणकोने उत्तम मानसिक भोराक पूरो पाडवो के जेथी तेमनो विकास विचारोना पर्यावरणमां शक्य बने भारतना भूतकाणनी भव्य गाथा अने भावि स्वप्नोने ध्यानमां राभीने शिक्षण आपवुं, शिक्षणनुं माध्यम मातृभाषा होय कारण के विदेशी भाषा द्वारा शाश्वत अने सनातन मूल्योनुं आविष्कार थजुं नथी शिक्षणनी प्रक्रियानो ज्वन, प्रकृति अने समाजनी वास्तविक परिस्थितियो साथे संबंध होय.

NEP 2020 ना मते विद्यार्थीओने गोभणीया अने परीक्षालक्षी अध्ययनने बढले संकल्पनात्मक समज पर भार मूकवो. तार्किक निर्णयशक्ति अने नवाचारने प्रोत्साहित करवा सज्जनात्मक तथा विवेचनात्मक क्षमतानो विकास अध्ययन अध्यापनना कार्यमां बहुभाषिता अने भाषानी भूमिकाने प्रोत्साहन आपवुं. तमाम शैक्षणिक निर्णयोना मूणमां संपूर्ण समानता अने समावेशन होय जे शिक्षण व्यवस्थांमं दरेक विद्यार्थीनी सङ्गता सुनिश्चित करे भारतना समृद्ध, वैविध्यसभर, प्राचीन अने आधुनिक संस्कृति अने ज्ञान रीतरिवाजो तेमज परंपराओ प्रत्ये गर्व अने धनिष्ठता होय.

केलवणी ना हेतुओ

श्री रवीन्द्रनाथ टागोर ज्वनपर्यंत केलवणीकार हता, तेमने स्वयंस्फूर्णाथी केलवणीना प्रयोगो कर्या छे तेओ शारीरिक विकास ने महत्वपूर्ण गणता. शारीरिक विकासनी उपेक्षा करीने बौद्धिक शिक्षण आपवानो तेमनो सभत विरोध हतो. श्री टागोरनी केलवणीना हेतुओमां शारीरिक विकास, मानसिक के बौद्धिक विकास, नैतिक अने आध्यात्मिक विकास पूर्णज्वननी केलवणी माटे सुसंवादी विकास, आंतरराष्ट्रीय समज नो विकास आवी बाबतोनो समावेश थाय छे, आ तमाम बाबतो उपर तेमने भार आप्यो छे अने तेओ कहे छे के आ तमाम बाबतो विकसे तो ज व्यक्ति सर्वांगी केलवणी मेणवे छे तेना सर्वांगी विकास माटे आ तमाम बाबतो सुयोग्य रीते विकसेली होय.

-व्यक्ति परंपरागत वैचारिक जडता अने अंधत्व मांथी मुक्त थई स्वतंत्र वैचारिक अभिव्यक्ति करवा प्रेराय

- व्यक्ति अंधश्रद्धा, वहेमो અને પૂર્વ ગ્રહોમાંથી મુક્ત થઈ સ્વ વિકાસ સાધવા સક્ષમ બને
- વ્યક્તિ વિકાસ સાથે સામાજિક વિકાસનું સામંજસ્ય સ્થાપે
- આંતરરાષ્ટ્રીય સમજ અને સદ્ભાવનાનો વિકાસ થાય

નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020...

શિક્ષણ વ્યવસ્થાના પાયામાં ભારતીય સંસ્કૃતિના મૂલ્યો હોય જે તમામ નાગરિકોને ઉચ્ચ ગુણવત્તા યુક્ત શિક્ષણ પુરું પાડે, ભારતને વિશ્વની જ્ઞાન મહાશક્તિ બનાવીને ભારતને એક જીવંત અને ન્યાયી જ્ઞાનાર્જિત સમાજમાં પરિવર્તિત કરવામાં પ્રત્યક્ષ યોગદાન આપે.

શિક્ષણ સંસ્થાઓના અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષણ પદ્ધતિઓ દેશના વિદ્યાર્થીઓમાં ભારતના બંધારણમાં નિહિત મૂળભૂત ફરજો અને મૂલ્યો પ્રત્યે અત્યંત આદરણી ભાવના વિકસે.

સતત પરિવર્તનશીલ વિશ્વ અને દેશના પરિપ્રેક્ષ્યમા પોતાની જવાબદારીઓ અને ભૂમિકાઓ પ્રત્યે તેમને સભાન બનાવે.

મન વચન અને કર્મમાં સદૈવ ભારતીય ભાવના જળવાઈ રહે તેમજ એવા કૌશલ્યો, જ્ઞાન, મૂલ્યો અને મનોવલણોનો વિકાસ થાય કે જેથી તે માનવ અધિકારો સાતત્યપૂર્ણ રીતે વિકસે અને વિશ્વબંધુત્વ જેવા સંવેદનશીલ મુદ્દાઓ પ્રત્યે જવાબદારી પૂર્ણ પ્રતિબદ્ધતા કેળવે.

અભ્યાસક્રમ

શ્રી ટાગોર કહે છે કે.... It must not only drive to its contents but also substance and inspiration from the social life at large.

તેમને અભ્યાસક્રમમાં ભાષા, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, ભૂગોળ, પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાન, સંગીત, કલા જેવા વિષયોને સ્થાન આપ્યું, સાથે સાથે પ્રવૃત્તિ અને ક્રિયા દ્વારા શિક્ષણમાં નાટક, નૃત્ય, ચિત્રકલા, રંગપૂર્તિ, હસ્તોદ્યોગ, પ્રવાસ-પર્યટન, બાગકામ, ક્ષેત્રિય અધ્યયન, પ્રાયોગિક કાર્ય, સંગ્રહકાર્ય નો સમાવેશ કર્યો છે. અભ્યાસક્રમમાં સમૂહજીવન અને સમાજસેવાનો સમાવેશ થાય, જેમાં રમતગમત, સમાજસેવા, વિદ્યાર્થી સ્વશાસન પ્રવૃત્તિઓ કરવી.

નવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 મુજબ અભ્યાસક્રમના વિષયવસ્તુને ઘટાડી માત્ર ચાવીરૂપ અને અતિ આવશ્યક બાબતોનો સમાવેશ. વિજ્ઞાન, સામાજિક વિજ્ઞાન, વિવિધ કલાઓ, માનવ વિદ્યાશાખાઓ અને રમતગમતને જોડતું સર્વાંગી બહુવિદ્યાશાખાકીય શિક્ષણ, અનુભવ આધારિત અધ્યયન, ક્રિયામૂલક, વિવિધ કલાઓ, રમતોનું શિક્ષણનો સમાવેશ. વિજ્ઞાન, ગણિત, વ્યવસાયિક ક્ષેત્રો, સુધારીકામ, દરજીકામ, ધંધાદારી વિષયો જેવા કે દાકતરી, ઇજનેરી, જીવન કૌશલ્યો, પ્રત્યાયન, યર્ચા અને વાદવિવાદનો સમાવેશ.

શિક્ષણ પદ્ધતિઓ

શ્રી ટાગોર સૈદ્ધાંતિક શિક્ષણ અને પુસ્તકિયા શિક્ષણના પ્રખર વિરોધી હતા, તેઓ પ્રવૃત્તિ દ્વારા શિક્ષણ કે જીવનના વાસ્તવિક અનુભવો દ્વારા શિક્ષણની હિમાયત કરતા તેઓ....

-નાટ્ય, સંગીત, ચિત્ર, જેવી પ્રવૃત્તિથી શિક્ષણ

-ક્રિયા દ્વારા શિક્ષણ જેમાં હસ્તોદ્યોગ, સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ

-અવલોકન દ્વારા શિક્ષણ જેમાં પ્રવાસ, પર્યટન, પરિભ્રમણ, કુદરતી અવલોકન, પ્રાયોગિક કાર્ય અવલોકન

-પ્રશ્નોત્તર અને યર્ચા પદ્ધતિ જેમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ પ્રવૃત્તિ, હ્યુરિસ્ટિક પદ્ધતિ, યર્ચા પદ્ધતિ, સ્વયં અભિવ્યક્તિ

NEP 2020 મુજબ શિક્ષણ પ્રક્રિયા વધુ અધ્યતાકેન્દ્રી, વધુ પ્રયોગશીલ, સર્વગ્રાહી, સંકલિત, અન્વેષણ આધારિત, શોધ પ્રેરિત, યર્ચા આધારિત, લચીલી અને રુચિપૂર્ણ, વિશ્લેષણ, યર્ચા, અન્વેષણ, પ્રશ્નપદ્ધતિ વિવેચનાત્મક વિચારણા અને સર્વાંગી અધ્યયન.

શિક્ષકનું સ્થાન

શિક્ષક એ વિદ્યાર્થીઓનો આદર્શ હોય છે અને શિક્ષણમાં શિક્ષકનું સ્થાન અદ્વિતીય છે. ગુરુ એ શિષ્યનો ભાગ્યવિધાતા છે, શિક્ષકે

બાળકની રસ રુચિનુ અધ્યયન કરી બાળકના શિક્ષણની આદ્ય ગંગોત્રી બનવાનું છે. શિક્ષક મમતાપૂર્ણ માર્ગદર્શક અને રહમદિલ રાહબર બનવો જોઈએ સાચો શિક્ષક એ છે કે જે સતત નવા જ્ઞાનની ખોદ કરે અને જેનામાં જ્ઞાનની અખૂટ તરસ હોય.

NEP 2020માં.... શિક્ષક પ્રશિક્ષણની ગુણવત્તા, ભરતી, નિયુક્તિ, શરતો, સશક્તિકરણ અધિકારોની સ્થિતિ જોઈએ એવી નથી પરિણામે ગુણવત્તા અને પ્રોત્સાહન ઈચ્છિત સ્તરે પહોંચ્યા નથી, જેથી ઉત્સાહવર્ધક પરિણામો પ્રાપ્ત થયા નથી. શિક્ષકનો દરજ્જો અને શિક્ષણના વ્યવસાય પ્રત્યેનો આદર અને સન્માન પુનઃસ્થાપિત કરવા.

સમારોપ

શ્રી ટાગોરના શૈક્ષણિક વિચારો અને શિક્ષણદર્શન તાજગીભર્યા કે મૌખિક લાગે છે તેઓ પ્રયોગવીર હતા. શિક્ષણ ક્ષેત્રે વીસમી સદીના આરંભમાં તેમના પ્રયાસો અને પુરુષાર્થ દ્વારા શિક્ષણને દિશા અને દ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા છે. એક યા બીજી રીતે પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીના આ તત્વો તત્કાલીન શિક્ષણપ્રથામાં અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા તેમના શિક્ષણ તત્વજ્ઞાનના કેટલાક તત્વોમાં તેમની મૌલિકતા અને સર્જનાત્મકતા નો સંસ્પર્શ અનુભવાય છે. ટાગોર આધુનિક ભારતના શૈક્ષણિક પુનરુત્થાનના પયગંબર હતા. તેમણે દેશ સમક્ષ શિક્ષણના સર્વોચ્ચ આદર્શોને પ્રસ્થાપિત કરવાનો સંઘર્ષ આદર્યો અને તેને સ્થાપિત કરવા નિરંતર ઝઝૂમ્યા. શાંતિનિકેતનમાં શિક્ષણના પ્રયોગો કર્યા જેના દ્વારા તેઓ શિક્ષણના જીવંત આદર્શોની પ્રતિમૂર્તિ બની રહ્યા. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિનું એવું દર્શન છે કે શિક્ષણ વ્યવસ્થા ના પાયામાં ભારતીય સંસ્કૃતિના મૂલ્યો હોય તે તમામ નાગરિકોને ઉચ્ચ ગુણવત્તા યુક્ત શિક્ષણ પૂરું પાડી ભારતને વિશ્વની જ્ઞાન મહાશક્તિ બનાવી ભારતને એક જીવંત અને ન્યાયી જ્ઞાનાર્જિત સમાજમાં પરિવર્તિત કરવામાં પ્રત્યક્ષ યોગદાન આપવું. વ્યક્તિમાં એવા કૌશલ્યો, જ્ઞાન, મૂલ્યો અને મનોવલણોનો વિકાસ કરવો કે જેથી તે માનવ અધિકારો, સાતત્ય પૂર્ણ વિકાસ અને વિશ્વ બંધુત્વ જેવા સંવેદનશીલ મુદ્દાઓ પ્રત્યે જવાબદારી પૂર્ણ પ્રતિબદ્ધતા કેળવે.

સંદર્ભ સૂચિ

- [1] જોષી, જયના અને અન્ય (2020) રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 (ગુજરાતી અનુવાદ) ગાંધીનગર, ભારતીય શિક્ષક પ્રશિક્ષણ સંસ્થાન
- [2] રાવલ, નટુભાઈ વિકસતા ભારતમાં શિક્ષક અને શિક્ષણ, અમદાવાદ ડૉ. બાબા સાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
- [3] શુક્લ, એસ.એસ. (2020) સંશોધન પરિચય અને પદ્ધતિ શાસ્ત્ર (બીજી આવૃત્તિ), અમદાવાદ, રીશિત પબ્લીકેશન